

בית הספר להיסטוריה

" דיסרטציה לתואר "דוקטור לפילוסופיה

בנושא:

אכרם אל-חוראני וקץ עידן "פוליטיקת הנכבדים" בסוריה באמצע המאה

העשרים

נושא המחקר באנגלית:

**Akram al-Hawrani and the End of the 'Politics of Notables' in
mid-20th Century Syria**

מוגש ע"י:

ג'ואל ד. פרקר

בהנחיית:

פרופסור אייל זיסר ופרופסור איתמר רבינוביץ'

תקציר

אכרם אל-חוראני (1912-1996), פוליטיקאי סורי, שנולד בשלהי ימיה של האימפריה העות'מאנית, ושנות גידולו, חינוכו ועיצובו היו במהלך תקופת המנדט הצרפתי, כבש את תשומת לבם של חוקריה של סוריה המודרנית, ובמיוחד תולדותיה במהלך העשורים הראשונים לעצמאותה. חוראני הותיר אחריו מורשת שנויה במחלוקת. הוא נמנה על מייסדיה של מפלגת הבעת' הסוציאליסטית ערבית ("הבעת'" או "מפלגת הבעת'"), וזכור כמי שטיפח את שיתוף הפעולה בין המפלגה לבין הצבא, שהוליד בעקבותיו תקופה ארוכה של חוסר יציבות ולאחריה דיקטטורה. חוקרים של תולדות המזרח התיכון, כגון פטריק סיל, טביתה פטרן וחאנה בטטו¹, הכירו בתפקידו המהפכני של חוראני, כמי שסייע לצירופם של בני הכפר והפריפריה בסוריה לשיח ולמעשה הפוליטי בסוריה, וזאת, בצילה של העובדה ששכבת האריסטוקרטיה של בעלי האדמות ששלטה בסוריה עד לאותה העת התעלמה לחלוטין מקבוצה זו. היסטוריונים אחרים, שחקרו את התקופה האמורה, נטו להתמקד בחשיבותם של הרעיונות החדשים, שפותחו בידי בוגרי אוניברסיטת הסורבון בפריז, מייסדיה של מפלגת הבעת', מישל עפלק וצלאל אל-דין אל-ביטאר, אולם גם היסטוריונים אלו אינם מכחישים את תרומתו החיונית של חוראני להצלחה הפוליטית של מפלגת הבעת'². מן המחקר שלפנינו עולה כי שורשי צמיחתו הפוליטית והאידיאולוגית של חוראני נעוצים בצמיחת הלאומיות הערבית במחצית הראשונה של המאה העשרים. במחקר נבחנות מחדש האסטרטגיות הפוליטיות של חוראני, בצל המאמץ לבניית מדינה סורית, ולאור המחלוקת הפנימית בקרב האליטה הסורית בשאלת הדרך הרצויה לגיבוש מדיניות כלכלית בראשית ימיה של המלחמה הקרה. עבודות מוקדמות יותר, לרבות עבודת דוקטורט (באנגלית) שלא פורסמה על חוראני מראשית שנות התשעים של המאה הקודמת, נשענו על המסורת של היסטוריה דיפלומטית-עיתונאית³. המחקר נשען

¹ Patrick Seale, *The Struggle for Syria*, Oxford, 1965; Tabitha Petran, *Syria*, 1972; Hana Batatu, *Syria's Peasantry*, Princeton, 1999.

בעבודתו של בטטו נעשה שימוש בחומר מראיון עם חוראני משנות השמונים של המאה העשרים; פטרן וסיל ראינו את חוראני בשנות השישים והשביעים של המאה העשרים.
² ראו למשל:

John F. Devlin, *The Ba'ath Party: from its Origins to 1966*, Stanford University Press, 1976; Kamil S. Abu Jaber, *The Arab Ba'ath Socialist Party: history, ideology and organization*, Syracuse University, 1966.

³ Jonathan Owen, "Akram al-Hawrani," Johns Hopkins University, Unpublished, 1992.

אוון התכתב עם חוראני בסוף שנות השמונים של המאה העשרים, ועבודת הדוקטורט שלו תורגמה לערבית בשנת 1996. נראה, כי יותר מאשר התרגום נעשה כביטוי לאיכות העבודה עצמה, אשר חושפת רק פרטים מעטים על חייו של חוראני, הוא נעשה נוכח דרישה מקומית של אינטלקטואלים ערבים שביקשו לדעת עוד על חוראני.

על מסורת זו, ומוסיף אלמנטים של היסטוריה חברתית ותרבותית, כדי להעניק משמעות עמוקה לאירועים בקונטקסט הרחב יותר של בניית-מדינה; תוך הסתמכות על מסמכים חדשים מן הארכיונים הצרפתיים, הבריטיים והאמריקאים, על אוטוביוגרפיות של חוראני ובני זמנו ועל עיתונות מקומית. המקורות המגוונים מכסים שלוש תקופות היסטוריות משמעותיות של שלטון עות'מאני, מנדטורי ועד לעצמאות סוריה. דיסרטציה זו כאמור מוסיפה פרטים ומורכבות לתמונה הקיימת על ידי בחינה נרחבת של התרבות הפוליטית בסוריה, החל מעליית הארגונים הסמי-צבאיים של צעירים לאומנים בשנות השלושים של המאה העשרים ודרך השינויים החברתיים-כלכליים ותרבותיים שהתרחשו במזרח התיכון באמצע המאה העשרים. חייו של חוראני מהווים נקודת התייחסות, המסייעת בלימוד השינויים ההיסטוריים, שהתרחשו בתקופה בה עברה סוריה משלטון מנדטורי לעצמאות, מנטייה לאומנית לסוציאליסטית ועד למעבר מבריתות עם המערב לבריתות עם הגוש המזרחי.

סיל, פטרן ובטטו בעבודותיהם, שפורסמו בשנות השישים והשבעים של המאה הקודמת, נסמכו על ראיונות, שערכו עם חוראני ועם מנהיגים אחרים, שחיו באותה העת בסוריה, לצורך שרטוט דיוקן של חוראני, הקיים ומקובל עד היום. הדמות, המשתקפת מהדיוקן האמור, היא של סוציאליסט רדיקלי, המתנגד לשכבת בעלי הקרקעות, "שהאמין כי שחרור האיכר וחיסול הפאודליזם הם תנאי ראשון והכרחי לכל סוג של קדמה חברתית בסוריה"⁴. בטטו מדגיש, כי "כנגד בעלי האדמות, שהפגינו קשיחות כלפי האיכרים שלהם, לא היסס חוראני להשתמש באמצעים אלימים. ... במעגלים הרדיקלים של [1945] הוא כונה כ'בעל התעוזה' או כ'פרלמנטר פורץ דרך' וכ'ממוטט ההנהגה הפאודלית'".⁵ ברוח זו, גם סיל ציטט נכבד מקומי, כמי שאמר על חוראני, "אם הוא יכול היה לשתות את דמנו ולאכול את בשרנו, הוא היה עושה זאת."⁶ בה בעת חוראני זכור על רקע אירועים דוגמת ההרפתקה של גיוס צעירים לעיראק לתמיכה במרד רשיד עלי אל-כילאני הפרו-גרמני בשנת 1941; ההתקפה נגד הצרפתים בעיר חמאת בשנת 1945; ו-"פיקודו על כוחות גרילה בפשיטות על ישובים ציוניים בשנת 1948".⁷ לבסוף, יש לציין, כי כל החוקרים מזהים את חוראני, כמי שייסד את המפלגה הסוציאליסטית הערבית, שהיוותה את בסיס התמיכה העממית של מפלגת הבעת' הסוציאליסטית ערבית, לאחר מיזוגן בשלהי 1952.

⁴ Petran, *Syria*, p. 88.

⁵ Batatu, *Old Social Classes...*, p. 729.

⁶ Seale, *Struggle for Syria*, p. 40.

⁷ Batatu, *Old Social Classes...*, p. 729.

חוראני מתואר כתחבולן פוליטי בהשוואה למוריו, מישל עפלק וצלאח א-דין אל-ביטאר, שמיזגו את מפלגת הבעת' שלהם עם המפלגה הסוציאליסטית ערבית שלו. (בטטו מציין כי חוראני כונה על ידי הקולגות שלו בפרלמנט כ"שועל שטפריו עברו מניקור").⁸ חוראני נתפס כאחד מדמויות המפתח האזרחיות בהפיכות 1949. בטטו כותב, כי תפקידו המדויק של חוראני נותר בגדר חידה גם לאחר עריכת ראיונות עימו, ואכן חרף העובדה כי ג'ונתן אוון השיג מעט יותר פרטים דרך הראיונות שערך בשלהי שנות השמונים של המאה הקודמת, וחרף פרסום זיכרונותיו הפוליטיים של חוראני בשנת 2000 לאחר מותו, התמונה אודותיו עדיין איננה מספקת. לפי הספרות הקיימת, אין אינדיקציה על תפקידו של חוראני בקונספירציה רחבת היקף, אלא דווקא על היותו פוליטיקאי ש"התברג טוב", ושימש כלי בידי יוזמי הפיכות צבאיות, ובה בעת עודד הפיכות אלה מלכתחילה וניסה לנצל את מחולליהן לטובת האינטרסים שלו. המחקר שלפנינו מוסיף פרטים ושופך אור נוסף על כמה שאלות היסטוריות, שנדונו במחקרים קודמים, אולם ייחודו הוא בדיון המתקיים בו. ב.שאלה נוספת: עד כמה עיצב חוראני את התרבות הפוליטית בימיו, ועד כמה עוצב הוא על ידי אותה תרבות ממש?

במהלך המחצית הראשונה של המאה העשרים, אחד השינויים העיקריים בפוליטיקה הסורית היה עליית מפלגת הבעת' ונפילת בעלי האדמות "הנכבדים", שניהלו את העניינים המקומיים בסוריה מאז ימי העות'מאניים.⁹ חוקרים רבים של ההיסטוריה הסורית מניחים, כי אוטוריטריות פופוליסטית – כפי שסטיבן הידמן וריימונד הינבוש מכנים את לידתה של המערכת הפוליטית¹⁰ – התרחשה כחלק ממגמה חדשה בפוליטיקה הסורית, שהחלה בשנות החמישים של המאה העשרים. אף על פי כן, ראיות מתקופה זו, במיוחד לגבי ההליכים החקיקתיים והבירוקרטיים, מצביעות על כך כי חרף ההפיכות הצבאיות ואפילו ההנהגה הצבאית במהלך מרבית התקופה בין 1949 לבין 1954, לאופי הרפובליקני-חוקתי של המדינה הייתה תמיכה ציבורית רחבה, במיוחד בקרב הצבא. מהקריירה של חוראני עולה, כי מאבקים פוליטיים וחברתיים התרחשו בערוצים "חוקיים" של הפעלת כוח מדינתי וקבלת החלטות על אופן חלוקת העושר, כשם שהתרחשו במתכונת של מהפכה רדיקלית אלימה. עבודה זו מכוונת להראות כיצד חוראני ותומכיו עודדו וניצלו שינוי בתרבות הפוליטית בסוריה של מעבר מתרבות של תמיכה באריסטוקרטיה סונית ערבית

⁸ שם.

⁹ ראו למשל:

Ehud Toledano, "The Emergence of Local-Ottoman Elites (1700-1900): A Framework for Research," pp. 145-162, in Moshe Ma'oz and Ilan Pappé Eds., *Middle Eastern Politics and Ideas: a History from Within*, I.B. Tauris, 1997.

¹⁰ Raymond A. Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party, and Peasant*, Westview Press, Boulder, CO, 1990; Steven Heydemann, *Authoritarianism in Syria*, Cornell, 1999.

עירונית לקראת תרבות שטיפחה מנהיג עם יכולות ביורוקרטיות חזקות, שיוכל להתמודד עם "הסיכונים" מבית ומבחוץ.

חוראני, שעלה לשלטון בסיועם של נכבדים לאומיים, ניצל מגוון של אסטרטגיות כדי לשכנע קבוצות חברתיות חדשות ובהן פעילים, כגון צעירים, נשים ואיכרים, להצטרף לשיח חדש בתקופה החשובה של בניית-מדינה וזאת למן עצמאותה של סוריה בשנת 1946 ולאחריה. ברוח זו קידם חוראני מספר תמות רטוריות בעלות רלבנטיות חברתית בהתבסס על הרעיון הפשוט של הכללת אנשים מסוימים והדרת אחרים מהשיח הפוליטי.¹¹

כשם שחוראני הוסיף קבוצות חברתיות חדשות לשיח שלו, כך הוא הדיר קטיגוריות פוליטיות מסוימות, שלגישתו היוו מחסום מפני הקדמה. שלוש הקטיגוריות המודרות היו הקולוניאליסטים, הפאודליסטים והציונים; החל מאמצע שנות החמישים של המאה הקודמת נוספה גם הקטיגוריה של האימפריאליסטים המערביים. מבין קטיגוריות המודרים, הקטיגוריה הבולטת ביותר הייתה זו של הציונים והקשורים אליהם. הנכבדים "הפאודלים", למשל, הואשמו בכך שמכרו אדמה לציונים, ולכן נתפסו כשותפים של הקולוניאליסטים, ובהמשך הואשמו כמי שעודדו אימפריאליזם באזור. חוראני, למען הדיוק, לא היה אנטי-קפיטליסט, אולם הוא תיעב "פאודליזם", מכיוון שראה בחלק מהנכבדים בעלי האדמות, כמי שדואגים יותר לגורלם מאשר ליצירתה של מדינה מתפקדת.

בניסיון לייצר בסיס תמיכה ציבורי נרחב סביב סוגיות שבקונצנזוס, מיזג חוראני בין מספר מטרות פוליטיות, שעד אז נתפסו כנפרדות, כגון עריכת רפורמה בשיטת הבעלות על הקרקע ומאבק באימפריאליזם. הדבר אפשר לחוראני לתקשר היטב עם קבוצות מגוונות, ובכלל זה עם מוסלמים סונים, מקומיים בחמאת, איכרים וקציני צבא, ואף לעבור בין קהיר לדמשק בקלות יחסית הודות להבנתו ודבקתו בסוגיות המלכדות הללו. חוראני הצליח לגבור על יריביו בעיקר באמצעות שימוש והתייחסות במונחי המפתח בשיח שלו: פאודליזם, קולוניאליזם ואימפריאליזם, ומנגד במונחים, כגון חירות, עצמאות, רפובליקניות, סוציאליזם וחוקתיות, שהיו בעלי משמעות מהותית לאלו שהשתתפו בשיח.

---

¹¹לצרכים שלי, עבודות מבוא בנושא מספיקות, כגון:

John P. McCormick, *Weber, Habermas, and Transformations of the European State*, Cambridge University Press, 2007; James Gordon Finlayson, *A Very Short Introduction to Habermas*, Oxford University Press, 2005; Jurgen Habermas, Tomas McCarthy trans., *Communication and the Evolution of Human Society*, Beacon Press, Boston, 1979; Loic Wacquant Ed., *Pierre Bourdieu and Democratic Politics*, Polity Press, Malden, MA, 2005; Jeremy F. Land, *Pierre Bourdieu: A Critical Introduction*, Pluto Press, London, 2005; Richard Harker, Cheleen Mahar and Chris Wilkes, *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu: a practice of Theory*, St. Martin's Press, New York, 1990.

לא נטען, כי שחקנים בינלאומיים נעדרו מהשיח הכללי שרווח בסוריה – להיפך השיח המקומי תרגם למעשה כוחות חיצוניים למונחים, ששירתו את השיח הפנימי. למשל, היום ידוע, כי סוכנות הביון המרכזית (ה-CIA) האמריקאית הייתה מעורבת בהפיכה של חוסני אל-זעים בשנת 1949, וכי הצרפתים תמכו בקולונל אדיב אל-שישכלי עד לנפילתו הפוליטית בשנת 1954.¹² הגם שעובדות אלו הן בעלות חשיבות, יש לתת את הדעת, לכך שהציבור הסורי היה נתון למניפולציות של שמועות, שהגיעו לשיא באמצע שנות החמישים של המאה הקודמת בסדרת משפטים שהתנהלה נגד פוליטיקאים מקומיים, שהואשמו בסיוע לסוכנים זרים. זה המפתח להבנת השאלה מדוע לא היה גורם חיצוני (למעט במידה מסוימת הסובייטים), שהצליח להפוך לדומיננטי בהשפעתו על הזירה הפוליטית הסורית. באותה עת לא היה פוליטיקאי סורי שיכול היה לחלוק על הצורך להשיג תחמושת ומשאבים נוספים עבור הצבא ומערכת הבטחון, בהינתן הסיכונים האזוריים, אלו הממשיים ואלו שנתפסו כקיימים. חוראני וחבריו הרדיקלים השפיעו על הצבא והמשטרה על ידי הכללתם בשיח הפרטיקולרי, שנשוב סביב הדרישה לחיזוק בסיסם החומרי, על רקע ביצועיה בחסר של סוריה במלחמת 1948. באופן דומה הוחלה שיטתו של חוראני של יצירת שיח פרטיקולרי במקרה של קציני הצבא והאיכרים חסרי הקרקע וזאת באמצעות חוברות בכתב, נשיאת נאומים ויצירת קשר אישי עם אלו שחוראני רצה שייכללו בשיח.

תזה זו מבקשת לאתגר אפוא את הנטייה לראות בהיסטוריה הסורית כרצף בלתי נמנע של אירועים וזאת על ידי התמקדות בתפקידן של מספר קבוצות אינטרס ובמכניזם הרטורי, שהשפיעו על אופן חלוקת המשאבים המוגבלים בסוריה. על ידי חזרה לשנות העשרים של המאה הקודמת ובחינת סיפור חייו של חוראני ניתן כאמור לאתר מספר סוגיות בלב הפוליטיקה הסורית, שאומצו על ידי הרוב. אולם בניגוד לתיאוריית השיח, תזה זו אינה רואה בסוגיות אלו כמומצאות או כמכשירניות בלבד. למעשה, התרבות הפוליטית בסוריה התפתחה סביב צרכים ממשיים של מדינה צעירה, חלשה ומפולגת, המצויה בסביבה לא יציבה הן ברמה האזורית והן ברמה הבינלאומית. העובדה שהשקפות הציבור ביחס לסוגיות הליבה הללו, בהינתן הקונטקסט הסורי של אותם ימים, שימשו כמכשיר פוליטי בידי פוליטיקאים מקומיים, לא שוללת את העובדה כי הנסיבות הן שהעמידו אותם על סדר היום של הציבור, ובהקשר זה הכוונה להתרחשותן של שתי מלחמות עולם, קיומו של שלטון מנדט ניאו-קולוניאליסטי, גילויים של קונפליקטים אזוריים והתנהלותם של מאבקים גיאופוליטיים במסגרת המלחמה הקרה.

¹² Itamar Rabinovich, *The Road Not Taken: Early Arab-Israeli Negotiations*, Oxford University Press, New York, 1991; Andrew Rathmell, *Secret War in the Middle East: the Covert Struggle for Syria*, I.B. Taurus, London, 1995.

חוראני בחוכמה רבה וביצירתיות ביסס עצמו בלב הזירה הפוליטית הסורית על ידי שימוש ברטוריקה ורקימה זהירה של בריתות וזאת כדי למצב את הפתרונות, שהוצעו על ידו, בראש סדר היום הפוליטי. יסודות הרטוריקה, בה עשה חוראני שימוש, מצויים במסורת ארוכה, שנולדה עם התפתחותן של קריירות מקצועיות וחינוך בעל השפעה מערבית. במקביל, דיסרטציה זו מכוונת להצביע על התפקיד החשוב של ערכים ונורמות מקומיים, פרי התנועה הלאומית של שנות השלושים, שצמחו כתוצאה מתופעה חברתית-תרבותית של תחיית השפה הערבית וצמיחת האסלאם המודרניסטי באזור. חוראני, במידה מסוימת, גילם את הלאומיות של שנות השלושים ואת המוטו שלה של העדפת המדינה על פני היחיד ואת השאיפה להשיג רווחה לאומה הערבית ולמדינה הסורית, זאת לצד הצלחתו האישית. אולם טעותו הייתה מחד הכנסת יסודות אוטוריטריים על ידי הכללת קבוצות, שלא חונכו על ברכיהם של עקרונות ליברליים, ומאידך אי מציאת הדרך לחיות בשלום עם האליטה האזרחית, שלא הסכימה עם חזונו.

בסופו של יום חוראני הותקף אישית על ידי כוחות חברתיים, שצמחו מהצבא, והתנגדו לאליטה, ועל ידי דור חדש של צעירים, שאימצו את הסוציאליזם המרקסיסטי (בניגוד לסוציאליזם הלאומי של חוראני) בתקופה של השלטון הצבאי משנת 1963 והלאה. חוראני, שהשתמש בשעתו בפופוליזם כדי לתקוף את יריביו הפוליטיים, לא חזה, למעשה, שחברי מפלגתו יראו בו כגורם ריאקציוני וכנציג מעמד הפרופסיונליים, שהתחנך בתקופת המנדט הצרפתי, הגם שבעבר סייע להוציא את האליטה העירונית המסורתית, על העדפתה לקפיטליזם ודמוקרטיה, מלב הזירה הפוליטית.

בסוריה בתקופה הנחקרת היה מאבק כוחות, כפי שסיל ואחרים מציינים בכתביהם. עלייתו של חוראני הביאה למרכז במת ההיסטוריה את מפלגת הבעת' על ידי שימוש יעיל בפופוליזם מדינתי, אשר כנגדו היו לאליטה האדמיניסטרטיבית, הדתית ועסקית, הידועה כמשפחות "הנכבדים העירוניים"¹³, כלים פוליטיים מעטים. אולם המחיר של הטיית דחיפת מפלגה אידיאולוגית לסביבה, המבוססת על יחסי פטרון-לקוח, הביא למיסוד הלאומיות האנטי-אליטיסטית ולצמיחה של ביורוקרטיה אוטוריטרית.

---

¹³ Philip Khoury, "The Urban Notables Paradigm Revisited," *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, 1990, Vol. 55, pp. 215-230.